

Agata Przylepa-Lewak

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ORCID: 0000-0003-3605-9277

agata.przylepa-lewak@umcs.pl

Socjologiczno-prawne badania prestiżu prawa¹

ABSTRAKT

Prestiż prawa to jedno z najważniejszych zagadnień podejmowanych w socjologii prawa. Wiedza na temat stopnia akceptacji prawa przez jego adresatów jest czynnikiem podstawowym dla wprowadzenia ewentualnych zmian w porządku prawnym. Pojęcie prestiżu prawa zostało wprowadzone do socjologii empirycznej przez Adama Podgóreckiego w badaniach pod tym tytułem, które przeprowadził w Polsce w 1964 r. Nowym ujęciem w przeprowadzonych badaniach było wyjście poza klasyczne zmienne socjodemograficzne i położenie nacisku na zmienne osobowościowe. Było to też jedno z pierwszych takich badań w skali międzynarodowej. W ciągu pięćdziesięciu lat, które minęły od badań A. Podgóreckiego, podobne badania, nawet przy użyciu dokładnie tak samo sformułowanych pytań, powtarzane były wiele razy, zarówno w badaniach ogólnokrajowych, jak i lokalnych. Należy założyć, że zmiany zachodzące w Polsce i w świadomości jej obywateli przez ten czas, takie jak zmiana ustroju, zwiększenie praw i swobód obywatelskich, wstąpienie Polski do organizacji międzynarodowych itp., mogą mieć odzwierciedlenie w zwiększającym się poziomie prestiżu prawa. Czy jednak tak się stało? Niestety nie. Przeprowadzona w niniejszym artykule analiza badań empirycznych poświęconych prestiżowi prawa, zwłaszcza po transformacji ustrojowej, jaka miała miejsce w 1989 r., ale również w czasach obecnych, stanowi próbę wyjaśnienia przyczyn stale utrzymującego się jego niskiego poziomu.

Słowa kluczowe: prawo; prestiż; prestiż prawa; socjologia empiryczna; socjologia prawa; badania empiryczne; transformacja ustrojowa

ZAGADNIENIE PRESTIŻU PRAWA

Społeczne działanie prawa, czyli jego faktyczne funkcjonowanie w rzeczywistości społecznej, ma istotne znaczenie dla socjologii prawa. Należy przez nie rozumieć funkcjonowanie prawa w społeczeństwie poprzez jego właściwą realizację. Realizacja ta zaś polega na przestrzeganiu prawa przez jednostki z jednej strony i na stosowaniu prawa przez właściwe organy z drugiej strony².

Na problematykę społecznego działania prawa składa się wiele zjawisk, zarówno społecznych, jak i psychicznych, takich jak: procesy realizowania prawa, skuteczność prawa i jej przesłanki, obieg informacji o prawie, cele i funkcje prawa, społeczne obowiązywanie prawa, instrumentalizacja prawa, relacja między prawem a innymi normami społecznymi (przede wszystkim normami moralnymi) czy też postawy wobec prawa³. Wśród wymienionych zagadnień główne miejsce zajmuje problematyka prestiżu prawa.

¹ Niektóre wątki podjęte w niniejszym opracowaniu zostały omówione w mojej rozprawie doktorskiej pt. *Wkład Adama Podgóreckiego w powstanie i rozwój socjologii prawa*.

² S. Pilipiec, *Autorytet prawa obowiązującego*, [w:] *System prawny a porządek prawny*, red. O. Bogucki, S. Czepita, Szczecin 2008, s. 265.

³ A. Pieniążek, M. Stefaniuk, *Socjologia prawa. Zarys wykładu*, Lublin 2014, s. 142.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Pojęcie prestiżu prawa zostało wprowadzone do socjologii empirycznej przez jednego z jej czołowych prekursorów, Adama Podgóreckiego⁴, w badaniach pod tym samym tytułem, które przeprowadził w Polsce w 1964 r.⁵ Jak pisał, prestiż prawa jest pojęciem „z całą gamą odcieni znaczeniowych”⁶. Odnosi się to do faktu istnienia mnogości działań prawa i obszarów życia społecznego, w których to prawo działa. Istniejące w tych poszczególnych działach prawa różne cząstkowe respekty mogą ze sobą w różny sposób współgrać, znosić się wzajemnie czy nachodzić na siebie, co sprzyja powstawaniu i narastaniu respektu globalnego. „Prestiż prawa” to termin wieloznaczny – można wyróżnić prestiż prawa w ogóle, prestiż prawa poszczególnych działów prawa, a także respekt, jaki prawo posiada w abstrakcji i praktyce⁷.

W opinii A. Podgóreckiego respekt dla prawa może: 1) wyrastać ze strachu przed jego przymusem, aparatem i sankcjami; 2) być wynikiem kalkulacji, której ostatecznym rezultatem jest wniosek, że lepiej jest postępować zgodnie z prawem niż je naruszać; 3) wyrastać z bezwładności, z braku ochoty jego omijania, czyli inaczej nie z jego uznania przez jednostkę, lecz z biernego podporządkowania się prawu; 4) być wyrazem uznania dla prawa jako całości, mimo krytycyzmu wobec jego elementów składowych; 5) być uznaniem zarówno dla całego systemu prawnego, jak i dla jego elementów składowych; 6) wynikać z dyrektywy formalnej, która narzuca stosowanie normy prawnej niezależnie od okoliczności⁸.

Badacz ten zwracał uwagę, że jedne kategorie osób będą szanować prawo ze strachu, inne zaś na skutek przyjęcia jakiegoś rodzaju imperatywu. Odmienność respektu prawa zależy więc od tego, czy chodzi o prawo karne, dewizowe, alimenty czy też o przepisy regulujące przechodzenie przez jezdnię. Wspomniana wyżej wielość prawa może również powodować istnienie wielu rozmaitych rodzajów respektów dla różnych rodzajów przepisów prawnych⁹.

Należy zauważyć, że w swoich rozważaniach A. Podgórecki zamiennie posługiwał się terminami „prestiż prawa” oraz „respekt wobec prawa” i tak naprawdę nie postawił pytania to, czym jest respektowanie prawa¹⁰.

W literaturze przedmiotu można znaleźć koncepcję, która zakłada, że prestiż prawa i respekt prawa wchodzą w skład autorytetu prawa i oba pojęcia należy od siebie odróżniać¹¹. Respekt dla prawa może wynikać nie z materialnego uznania prawa (jak w przypad-

⁴ J. Kwaśniewski, *Prestiż prawa*, [w:] *Socjologia prawa. Główne problemy i postacie*, red. A. Kojder, Z. Cywiński, Warszawa 2014, s. 382.

⁵ Zob. A. Podgórecki, *Prestiż prawa*, Warszawa 1970.

⁶ *Ibidem*, s. 162.

⁷ *Ibidem*, s. 163.

⁸ *Ibidem*, s. 162.

⁹ *Ibidem*, s. 163.

¹⁰ Można się tylko domyślać, że spowodowane to było jego programowym unikaniem takich kwestii, które spowodowałyby odwracając uwagę od empirii, niekończące się i nieweryfikowalne spekulacje. Rozważania takie nazywał ponadempirycznymi, a tym samym odbiegającymi od nauki. Zob. np. idem, *Patologia życia społecznego*, Warszawa 1969, s. 54; idem, *Socjologia prawa*, Warszawa 1962, s. 206–207; idem, *Zarys socjologii prawa*, Warszawa 1971, s. 7–28. Zob. także: P. Jabłoński, *Dwa sposoby respektowania prawa. Rzecz o możliwości aplikacji perspektywy frommowskiej do badań filozoficzno-prawnych*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2014, vol. 96, s. 29; E. Łojko, A. Turska, *Kryzys prawa i spadek jego prestiżu*, [w:] *Kultura prawna i dysfunkcyjność prawa*, red. J. Jabłońska-Bonca, B. Banaszekiewicz, t. 1, Warszawa 1988, s. 302.

¹¹ S. Pilipiec, P. Szreniawski, *Z problematyki socjologicznej prawa i administracji*, Lublin 2016, s. 15–16.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

ku prestiżu), lecz z dyrektywy, która stanowi, że niezależnie od okoliczności prawa należy przestrzegać¹².

Inaczej powyższą kwestię tłumaczył uczeń A. Podgóreckiego i kontynuator jego badań – Andrzej Kojder, według którego socjologia prawa, tak jak inne „graniczne” dyscypliny, zazwyczaj używa wielu powiązanych lub nawet synonimicznych wyrażeń:

[...] takie określenia jak: prestiż prawa, autorytet prawa, praworządność, poszanowanie prawa, zgodność z prawem, uznawanie prawa są generalnie, jak już powiedziano, przypisywane bardzo podobnemu znaczeniu. Koncepcje te razem tworzą specyficzną semantyczną konstelację. [...] Zazwyczaj wyrażenia tworzące semantyczną konstelację są wzajemnie komplementarne, jednak fakt, że dane pojęcie należy do szerokiej lub wąskiej semantycznej konstelacji, ma niewielki wpływ na jego precyzję. Jego znaczenie zwykle pozostaje niestabilne i nieostre, a zakres jego treści i desygnatów różni się w zależności od kontekstu, w którym jest używany. Otrzymuje się wrażenie, że wraz ze wzrostem liczby składowych semantycznej konstelacji entropia semantyczna każdej koncepcji również ma tendencję do wzrostu¹³.

Zagadnienie prestiżu prawa jest niezwykle złożone nie tylko językowo, lecz także metodologicznie. Problemem jest zarówno operacjonalizacja jego koncepcji i jej „tłumaczenie” na kwestionariusz ankiety, jak i operacjonalizacja odpowiednich konstrukcji teoretycznych oraz generalizacja danych empirycznych¹⁴.

Jak wskazuje A. Kojder, istnieją cztery „wersje” prestiżu prawa: nieodłączne, kulturowe, systemowe i sytuacyjne (tj. faktyczne, natychmiastowe). Nieodłącznym prestiżem prawa jest znaczenie, które zostało przypisane prawu w ciągu całej historii ludzkości. Wersja kulturowa prestiżu prawa odnosi się do znaczenia prawa w danym środowisku kulturowym lub transkulturowym. Wersja systemowego prestiżu prawa przejawia się w charakterystyce prawa specyficznej dla danej formacji politycznej i ekonomicznej, w ramach której formułowane jest prawo, a sytuacyjny (faktyczny, bezpośredni) prestiż prawa odnosi się do roli czy też znaczenia posłuszeństwa prawa w danym czasie, zwykle obejmowanego przez kilka pokoleń. O ile nieodłączny prestiż prawa jest zazwyczaj przedmiotem refleksji teoretyków prawa naturalnego, o tyle prestiż sytuacyjny prawa jest na ogół badany przez socjologów prawa, którzy pokładają zaufanie w mniej lub bardziej reprezentatywnych wynikach badań¹⁵.

Prestiż prawa A. Kojder tłumaczy jako poważanie, jakim ludzie darzą prawo. Jego zdaniem jest to przypisywany prawu autorytet, uznanie i powaga, jakim prawo cieszy się w społeczeństwie, a jego wyrazem jest okazywany mu respekt i szacunek. W ten sposób rozumiany prestiż prawa przejawia się dwojako: z jednej strony w posłuchu dla prawa, czyli w konkretnych zachowaniach ludzi, zgodnych z prawnymi nakazami i zakazami, z drugiej zaś w potocznych poglądach i opiniach o prawie. Odzwierciedleniem społecznego prestiżu prawa jest obok powszechnego jego przestrzegania również jego pozytywna ocena. Wskaźnikiem braku prestiżu prawa jest jego nieprzestrzeganie i krytyczne wobec niego nastawienie¹⁶.

¹² Słowa przypisywane św. Augustynowi albo cesarzowi rzymskiemu narodowi niemieckiego Ferdynandowi I. Zob. W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1994, s. 169.

¹³ A. Kojder, *The Prestige of Law. Thirty Years After*, „Polish Sociological Review” 1996, no. 116, s. 354.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, s. 354–357.

¹⁶ A. Kojder, *Godność i siła prawa*, Warszawa 2001, s. 299–300.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Należy zaznaczyć, że prestiż prawa, społeczne uznanie czy szacunek wobec prawa można osiągnąć w dwojaki sposób. Po pierwsze, poprzez zgodność prawa pozytywnego z wartościami i ocenami tych grup społecznych, do których prawo jest adresowane. Uznanie prawa wynika z identyfikacji między podstawowymi wartościami tych grup a celem prawa. Po drugie, gdy prawo zostaje wydane przez autorytet cieszący się poważaniem, respektem. Adresaci żywią ogólne przekonanie, że władza publiczna, która tworzy system prawny, jest władzą powszechnie akceptowaną. Uznanie władzy zostaje przeniesione na system prawa¹⁷.

Należy zgodzić się z A. Podgóreckim, według którego w społeczeństwie, w którym istnieje znaczny respekt prawa, zachodzi możliwość dokonywania zmian bez konieczności użycia takich instrumentów jak sankcja i kontrola. Z kolei tam, gdzie poziom prestiżu prawa jest niski, zachodzi potrzeba zwiększenia skuteczności działania prawa przez zastosowanie kontroli i sankcji¹⁸.

Prawo, które pozostaje w zgodzie z poczuciem prawnym, działa automatycznie i działania takiego nie trzeba kontrolować. Ustawodawca nie jest zmuszony forsować swojego prawa, ponosząc na to duże wydatki z racji stosowania nacisku, wzmożonej kontroli czy zabiegów biurokratycznych. Prawo stanowione może wchodzić w konflikt z poczuciem prawnym społeczeństwa. Taka sytuacja może mieć miejsce dlatego, że prawodawca nie zna poczucia prawnego społeczeństwa, a to prowadzi do wydawania przepisów prawa z tym poczuciem niezgodnych, bądź dlatego, że prawodawca zamierza celowo kształtować to poczucie. Zarówno w pierwszym, jak i w drugim przypadku wiedza na temat stopnia akceptacji prawa przez jego adresatów jest czynnikiem podstawowym dla wprowadzenia ewentualnych zmian¹⁹.

BADANIA ADAMA PODGÓRECKIEGO NAD PRESTIŻEM PRAWA W LATACH 60. XX W.

W 1964 r. A. Podgórecki przeprowadził pierwsze w Polsce empiryczne badania nad prestiżem prawa. Badania te zostały profesjonalnie zrealizowane przez Ośrodek Badania Opinii Publicznej przy Polskim Radio i Telewizji²⁰ na ogólnopolskiej próbie reprezentatywnej przy wykorzystaniu metody ankiety i wywiadu. Było to zarazem jedno z pierwszych takich badań w skali międzynarodowej²¹.

Rozważania nad prestiżem prawa były częścią cyklu badań nad poglądami opinii publicznej w sprawach ogólnej oceny prawa i jego funkcjonowania. Były one poprzedzone badaniami nad poglądami opinii publicznej dotyczącymi władzy rodzicielskiej i rozwodów²².

¹⁷ S. Pilipiec, *Autorytet prawa...*, s. 277.

¹⁸ A. Podgórecki, *Zarys socjologii...*, s. 25–28.

¹⁹ *Ibidem*, s. 87–88; idem, *Socjologia...*, s. 20.

²⁰ Należy zaznaczyć, że Ośrodek Badania Opinii Publicznej przy Polskim Radio i Telewizji był w latach 60. XX w. jedyną w tzw. obozie socjalistycznym tego rodzaju instytucją.

²¹ J. Kurczewski, *Prestiż prawa i sprawiedliwości*, „Rzeczpospolita”, 14.02.2016, www.rp.pl/Publicystyka/302079953-Jacek-Kurczewski-Prestiż-prawa-i-sprawiedliwosci.html [dostęp: 30.11.2019].

²² Na temat badań dotyczących tych zagadnień zob. A. Podgórecki, *Zjawiska prawne w opinii publicznej. Studia socjologiczno-prawne*, Warszawa 1964, s. 27–163; J. Górecki, A. Podgórecki, *Rozwody w opinii publicznej (opracowanie opisowe)*, http://tnglobal.pl/archiv_files/9_014.pdf, http://tnglobal.pl/archiv_files/9_013.pdf, http://tnglobal.pl/archiv_files/9_051.pdf [dostęp: 1.12.2020].

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Badania pilotażowe²³ pozwoliły m.in. na stwierdzenie, że działanie prawa jest tym bardziej skuteczne, im większe znajduje ono poparcie w poczuciu prawnym. Tego rodzaju ogólne stwierdzenia skłoniły A. Podgóreckiego do podjęcia zagadnienia podstawowego, czyli do przebadania tego, jakim prawem jako instytucją społeczną cieszy się respekt²⁴.

Nowym ujęciem w przeprowadzonych badaniach było wyjście poza klasyczne zmienne socjodemograficzne i położenie nacisku na zmienne osobowościowe. O wyjątkowym charakterze owych badań świadczy więc to, że ich celem było nie tylko postawienie diagnozy co do postrzegania porządku prawnego przez ówczesne polskie społeczeństwo, lecz także analiza związków zachodzących między typami postaw wobec prawa i ich różnymi psychospołecznymi wyznacznikami, spośród których wzięto pod uwagę te społeczno-objektywne oraz wyróżniono interesującą kategorię czynników społeczno-subiektywnych. Ponadto w badaniach została podjęta próba znalezienia zależności między tymi zmiennymi osobowościowymi a postawą rygorystyczną bądź tolerancyjną i poglądami na prawo²⁵. Warto podkreślić, że o znaczeniu owych badań świadczy to, że w ciągu ponad pięćdziesięciu lat, które minęły od badań A. Podgóreckiego, podobne badania, nawet przy użyciu dokładnie tak samo sformułowanych pytań, powtarzane były wiele razy, zarówno w badaniach ogólnokrajowych, jak i lokalnych.

Powyższe badania miały na celu ustalenie dwóch podstawowych kwestii. Pierwszą z nich było ustalenie, co społeczeństwo Polski w 1964 r. sądzi na temat ogólnej oceny prawa i kar przez to prawo stosowanych oraz jaki jest ogólny osąd dotyczący aktualnego funkcjonowania instytucji prawa, drugą zaś była analiza związków, jakie ewentualnie mogą zachodzić między opiniami dotyczącymi prawa i postawami w stosunku do prawa a różnymi psychospołecznymi wyznacznikami tych opinii i postaw. W szczególności pod uwagę wzięto czynniki społeczno-objektywne, takie jak wiek, płeć, wykształcenie, zawód, pochodzenie społeczne, miejsce zamieszkania, a także czynniki społecznie-subiektywne, takie jak poczucie zagrożenia, przystosowanie społeczne, postawa racjonalna lub dogmatyczna, typ wychowania, religijność i inne. W tym miejscu należy zaznaczyć, że badania wykazały, iż czynniki społecznie subiektywne wyznaczają opinię i postawy w stosunku do prawa niejednokrotnie w stopniu wyższym niż czynniki społecznie objektywne²⁶.

Analiza poglądów społeczeństwa na temat prawa w badaniach A. Podgóreckiego podzielona była na trzy kwestie szczegółowe, do których odnosiły się trzy główne elementy kwestionariusza²⁷. Kwestią pierwszą było to, jakie poglądy istnieją na temat stosowania prawa jako takiego²⁸. Drugą kwestią było to, jakie istnieją poglądy na temat przestrzegania przepisów wydawanych przez własnych zwierzchników, przy czym A. Podgórecki miał tu na myśli również zbadanie poglądów dotyczących przestrzegania prawa, jednakże w węższym za-

²³ Każde uprzednie badania można traktować w stosunku do badań, które po nich następują, a które związane są z poprzednimi wspólnotą badanych zagadnień, jako badania pilotażowe. Zob. A. Podgórecki, *Porównawcze badania nad postawami w stosunku do rozmaitych systemów prawnych*, „Państwo i Prawo” 1969, z. 10, s. 562.

²⁴ Idem, *Zarys socjologii...*, s. 172.

²⁵ M. Borucka-Arczowa, *Świadomość prawna a planowe zmiany społeczne*, Wrocław 1981, s. 32.

²⁶ A. Podgórecki, *Prestiż...*, s. 33; idem, *Rygorystyka prawnego społeczeństwa*, „Studia Socjologiczne” 1966, nr 2, s. 214.

²⁷ Pytanie pierwsze dotyczyło wprost kwestii prestiżu prawa, a dwa dalsze dotyczyły tego zagadnienia okrężnie. Zob. idem, *Prestiż...*, s. 151.

²⁸ Autorowi kwestionariusza chodziło o zbadanie opinii dotyczących samego prawa jako abstrakcyjnego systemu obowiązujących przepisów.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

kresie. Trzecią kwestią było zbadanie opinii na temat tego, od czego zależy załatwienie sprawy w urzędzie. Sprowadzało się to więc do poznania tego, co ludzie sądzą o funkcjonowaniu administracyjnego toku załatwiania spraw urzędowych²⁹.

Ogólne zestawienie uzyskanych odpowiedzi odnoszących się do pierwszej kwestii badań wykazało, że 44,8% respondentów zadeklarowało przestrzeganie prawa zawsze, nawet jeśli jest ono w ich ocenie niesłuszne; 22,7% respondentów opowiedziało się za stosowaniem się tylko na pozór do przepisów niesłusznych, a nawet wręcz za ich omijaniem; 17,7% stwierdziło, iż przepisów niesłusznych nie należy w ogóle stosować; około 10% nie miało zdania na ten temat³⁰. W odniesieniu do drugiej kwestii 36,7% ankietowanych opowiedziało się za tym, że podwładny powinien słuchać poleceń zwierzchnika, nawet niesłusznych; 48,6% stanęło na stanowisku, iż nie należy słuchać zwierzchnika, gdy nie ma racji, i trzeba walczyć o swoje. W kwestii tego, od czego zależy pomyślne załatwienie sprawy w urzędzie, wyniki przedstawiały się następująco: od należytego przedstawienia sprawy – 31,3%; od wpływu i znajomości – 49,3%; od pieniędzy – 21,9%; od własnej energii i zaradności – 26,8%; od tego, czy sprawa jest naprawdę słuszna – 20%; od przypadku, uprzejmości urzędnika – 18,4%³¹.

Jeśli chodzi o zmienne socjodemograficzne i osobowościowe w odniesieniu do kwestii respektowania prawa nawet w sytuacjach, kiedy jest ono uznawane za niesłuszne, to skłonność do tego mają: osoby w przedziale wiekowym 35–49 lat oraz osoby powyżej 60. roku życia, posiadające wyższe wykształcenie, pracownicy umysłowi, osoby o pochodzeniu inteligenckim, bez poczucia zagrożenia, członkowie małych grup, osoby nastawione racjonalistycznie i zaangażowane w pracę społeczną (przy pewnej skłonności do omijania prawa). Kategorie osób wykazujące tendencję do omijania, względnie niestosowania, a więc łamania przepisów prawnych to: osoby w przedziale wiekowym 25–34 lat, bez wykształcenia bądź z wykształceniem podstawowym, pochodzenia nieinteligentnego, robotnicy niewykwalifikowani (łamanie prawa), robotnicy wykwalifikowani (omijanie prawa), osoby o poczuciu zagrożenia, o wielu kontaktach społecznych, osoby dogmatyczne (omijanie prawa), osoby psychicznie zahamowane (łamanie prawa), osoby sfrustrowane, osoby o nieuporządkowanej siatce wartości i osoby niezaangażowane w pracę społeczną³². Dodatkowo nasilenie rygoryzmu działa w kierunku obniżenia poziomu respektu dla prawa, a podniesienie stopnia tolerancji podnosi prestiż prawa. Nasilenie czynników, które prowadzą do rygoryzmu, odpowiednio wpływa na obniżenie prestiżu prawa i odwrotnie. Doprowadziło to A. Podgóreckiego do wniosku, że „w ramach istniejących obiektywnie ukształ-

²⁹ A. Podgórecki, *Prestiż...*, s. 107.

³⁰ Warto zaznaczyć, że pytanie dotyczące przestrzegania prawa, sformułowane przez A. Podgóreckiego w jego pionierskich badaniach, zostało później wielokrotnie powtórzone w różnych sondażach. Pytanie to było dobrym wskaźnikiem legalizmu. Zob. J. Kurczewski, *Spory i sądy 25 lat później*, [w:] *Polskie spory i sądy*, red. J. Kurczewski, M. Fuszara, Warszawa 2004, s. 39; A. Kojder, *Godność i siła...*, s. 408–409; J. Kurczewski, I. Jakubowska-Branicka, *Biznes i klasy średnie. Studia nad etosem*, Warszawa 1994, s. 169–184. Polecenie brzmiało: „Prosimy wybrać z przytoczonych obok zdań to, które bardziej Panu(i) odpowiada, lub wpisać własne zdanie na ten temat. 1. Powinno się zawsze przestrzegać prawa, nawet jeśli naszym zdaniem jest ono niesłuszne. 2. Jeśli napotyka się przepisy (prawa) naszym zdaniem niesłuszne, należy się stosować do nich tylko na pozór, a praktycznie starać się je omijać. 3. Do przepisów, które uważamy za niesłuszne, nie należy się w ogóle stosować. 4. Mam inne zdanie na ten temat”. Zob. A. Podgórecki, *Prestiż...*, s. 200 (pytanie nr 6 w kwestionariuszu).

³¹ *Ibidem*, s. 151.

³² *Ibidem*.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

towanych warunków lepiej jest przyjąć rozwiązania tolerancyjne aniżeli rygorystyczne, one bowiem podnoszą respekt dla prawa, prawo zaś, działając przy większym prestiżu, przynosi więcej pożądanych skutków społecznych”³³.

PRESTIŻ PRAWA I POSTAWY SPOŁECZEŃSTWA POLSKIEGO WOBEC PRAWA PO TRANSFORMACJI USTROJOWEJ W 1989 R.

Podkreślenia wymaga fakt, że stosunek obywateli do obowiązującego prawa jest jednym z najważniejszych wskaźników ich stosunku do państwa i stopnia, w jakim społeczeństwo legitymizuje elity polityczne oraz przemiany społeczne. Ma to tym większe znaczenie w sytuacji, gdy samo prawo ulega przekształceniom³⁴. Istotne jest również to, że proces kształtowania postaw społecznych jest długotrwały, przebiega na wielu płaszczyznach, jest związany z przekazywaniem wartości, wzorów, norm, a także z nabywaniem wiedzy i doświadczenia społecznego. Wpływ na postawy wobec prawa ma przede wszystkim oddziaływanie prawa, oddziaływanie państwa (w tym relacja państwo – obywatel) oraz oddziaływanie innych systemów norm funkcjonujących w społeczeństwie³⁵.

Szczególnie istotna z punktu widzenia tworzenia prawa wydaje się być postawa legalistyczna, a na jej wytworzenie „wywiera bardzo silny wpływ ciągłość systemów prawnych, poczucie jedności narodowej z twórcą norm prawnych, przestrzeganie zasad praworządności, stałość systemów ocen w obrębie grup podstawowych”³⁶. W związku z powyższym kwestia, jaki wpływ na prestiż prawa i postawy wobec prawa wywarła transformacja ustrojowa z 1989 r., wydaje się szczególnie interesująca.

Rok 1989 miał być końcem systemu „zorganizowanej niesprawiedliwości”³⁷, zakończyła się bowiem kultura „antylegalizmu” wprowadzona stalinowską Konstytucją PRL z dnia 22 lipca 1952 r.³⁸ Dokonano reformy sądownictwa i wymiaru sprawiedliwości, tworząc podstawy demokratycznych rządów prawa. Zbudowano również instytucjonalne gwarancje niezależności sędziowskiej, zapewniono konstytucyjne gwarancje ochrony praw stron procesów sądowych oraz rozszerzono drogę sądową na wszystkie dopuszczalne prawem roszczenia obywatela i roszczenia wobec obywatela³⁹.

Wraz z transformacją zaszło w Polsce wiele zmian, a prawo stało się jednym z najważniejszych narzędzi wprowadzanych zmian społecznych⁴⁰. Poszerzył się zakres indywidualnego doświadczenia obywateli związanego z funkcjonowaniem prawa. W nowej sytuacji dla

³³ *Ibidem*, s. 156. Zob. także: J. Kwaśniewski, *Rygoryzm moralny i rygoryzm prawny*, [w:] *Socjologia prawa...*, s. 417–421.

³⁴ J. Osiecka, *Opinie o przestrzeganiu prawa w życiu publicznym (w świetle badań sondażowych)*, Raport nr 75, Kancelaria Sejmu, Biuro Studiów i Ekspertyz, Wydział Analiz Ekonomicznych i Społecznych 1995, http://biurosej.sejm.gov.pl/teksty_pdf_95/r-75.pdf [dostęp: 1.12.2019].

³⁵ *Ibidem*, s. 7–8.

³⁶ M. Borucka-Arctowa, *O społecznym działaniu prawa*, Warszawa 1967, s. 164–165.

³⁷ Zob. J. Kurczewski, *Organised Injustice*, [w:] *Resurrection of Rights in Poland*, Oxford 1993.

³⁸ Zob. G. Skąpska, *Źródła kultury antylegalizmu*, [w:] *Teoria prawa. Filozofia prawa. Współczesne prawo i prawnoznawstwo*, Toruń 1998, s. 223–237.

³⁹ K. Kurczewski, *Słowo wstępne*, [w:] *Polskie spory...*, s. 6.

⁴⁰ Zob. np. E. Kustra, *Przemiany prawa polskiego (1989–1999)*, Toruń 2001; H. Skorowski, *Polskie przemiany w perspektywie politologiczno-socjologicznej*, „Mazowsze Studia Regionalne” 2014, nr 14; M. Jarosz, *Polska. Ale jaka?*, Warszawa 2005; J. Kurczewski, *Demokracja pod rządami prawa*, „Rocznik Nauk Socjologicznych” 1994–1995, z. 1, s. 310–328.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

obywatela stała się niezbędna coraz lepsza znajomość prawa, a dotyczyło to zarówno jego uczestnictwa w obrocie ekonomicznym oraz w samodzielnych inicjatywach inwestycyjnych, jak i w codziennych sytuacjach występowania w roli klienta, podatnika, podmiotu świadczeń społecznych, a także ról związanych z aktywnością polityczną, np. jako wyborcy. Należy pamiętać o tym, że zmienił się typ dominujących ustawowych regulacji ze stosunków „państwo – obywatel” o charakterze podległości karno-administracyjnej⁴¹ na stosunki „poziome”, o równych uprawnieniach podmiotów – charakterystyczne dla prawa cywilnego. Coraz częściej obywatel spotykał się nie tyle z nakazami i zakazami, ile z nowymi możliwościami, jakie daje prawo, wyznaczające jedynie ramy aktywności i inicjatyw obywatela. W coraz większym stopniu aktywność państwa w sferze gospodarczej i społecznej zastępowana była inicjatywami społecznymi, takimi jak fundacje, spółki itp.⁴²

Opisane powyżej zmiany spowodowały, że można było przypuszczać, iż w kwestiach prestiżu prawa i postaw wobec prawa również nastąpią duże zmiany⁴³. Badania przeprowadzone w 1995 r. w ramach projektu „Jakiego prawa Polacy potrzebują?”⁴⁴, będące częściowo kontynuacją badań zapoczątkowanych w 1964 r. przez A. Podgóreckiego, wskazują jednak, że zmiana ustrojowa zapoczątkowana wydarzeniami roku 1989 i lat następnych nie wywołała głębszych zmian w percepcji prawa i jego prestiżu⁴⁵.

Pytanie o opinie na temat posłuszeństwa wobec prawa, które postrzegane jest jako niesłuszne, zostało sformułowane tak samo, jak zrobił to A. Podgórecki. Procentowo odpowiedzi w 1995 r. wyglądały następująco: odpowiedź, że powinno się zawsze przestrzegać prawa, nawet jeśli naszym zdaniem jest ono niesłuszne, wybrało 48,7% (w 1964 r. – 44,8%); odpowiedź, że jeśli napotka się na przepisy prawa naszym zdaniem niesłuszne, należy stosować się do nich tylko na pozór, a praktycznie je omijać, wybrało 22% (w 1964 r. – 22,6%); odpowiedź, że do przepisów, które uważamy za niesłuszne, nie należy się w ogóle stosować, wybrało 20% (w 1964 r. – 18,3%)⁴⁶. Warto jeszcze przytoczyć, że w 1995 r. zdecydowana większość, bo aż 72,2% Polaków, uważała, iż prawo obowiązujące w Polsce jest nieskuteczne, a tylko 17,1% oceniło je jako skuteczne⁴⁷. Erozja prestiżu prawa współwystępowała więc z niezadowolającym stanem polskiego prawa⁴⁸.

W nowych warunkach ustrojowych postawa filoprawna nie zdobyła zdecydowanej przewagi nad postawą antyprawną. Polaków nadal cechowało instrumentalne nastawienie do

⁴¹ M. Ziółkowski, *Jednostka wobec władzy. Uwarunkowania społecznego stosunku do władzy w „realnym socjalizmie” i w okresie transformacji*, [w:] *Jednostka wobec władzy*, red. M. Ziółkowski, B. Pawłowska, R. Drozdowski, Poznań 1994, s. 36–38.

⁴² J. Osiecka, *op. cit.*, s. 1.

⁴³ J. Kurczewski, *Prawem i lewem. Kultura prawna społeczeństwa polskiego po komunizmie*, „Studia Socjologiczne” 2007, nr 2, s. 35.

⁴⁴ W latach 1994–1996 Zespół Naukowo-Badawczy działający w Zakładzie Socjologii Prawa Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, w którego skład wchodził: Zbigniew Cywiński, Andrzej Kojder, Tomasz Kozłowski, Elżbieta Łojko, Wiesław Staśkiewicz, Marcin Tyszka i Anna Turska jako kierownik Zespołu, przeprowadził socjologiczne badania, które zostały zatytułowane roboczo: „Jakiego prawa Polacy potrzebują?”. Badania te dotyczyły kształtowania się kultury prawnej społeczeństwa w okresie zmiany systemowej. Zob. A. Turska, *Wstęp*, [w:] *Spoleczne wizerunki prawa. Z badań: Jakiego prawa Polacy potrzebują?*, red. A. Turska, E. Łojko, Z. Cywiński, A. Kojder, Warszawa 1999, s. 6.

⁴⁵ A. Kojder, *Godność i siła...*, s. 300.

⁴⁶ Idem, *Polacy o swoim prawie*, [w:] *Spoleczne wizerunki prawa...*, s. 147.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 141–142.

⁴⁸ Idem, *Godność i siła...*, s. 305.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

prawa, co można argumentować tym, że instrumentalizm czy oportunizm prawny stwarzają większe możliwości życiowe niż postawa legalistyczna. Tak też było wcześniej, bowiem w latach 90. XX w. nadal dominowała przewaga postaw celowościowych nad postawami zasadniczymi, a indywidualistyczna orientacja etyczna dominowała nad orientacją prospołeczną⁴⁹. Czynnikiem utrwalającym instrumentalny stosunek do prawa był coraz bardziej masowy charakter jego produkcji⁵⁰. Warto w tym miejscu przytoczyć uwagę Jacka Kurczewskiego, że społeczeństwo polskie po 1989 r. charakteryzuje postawa „jak nie prawem, to lewem, czyli jeżeli czegoś nie da się realizować, posługując się prawem, wówczas Polacy czynią to »lewem«, czyli za pomocą znajomości, przekupstwa i protekcji”⁵¹.

Wy tłumaczenia powyższej sytuacji A. Kojder upatrywał w tym, że w subiektywnym doświadczeniu ludzi nie nastąpiły żadne istotne zmiany w samym prawie ani w funkcjonowaniu organów ustawodawczych i sądowniczych. W jego opinii brak tych zmian jest tym bardziej uderzający, że wskaźniki przestępczości wyraźnie wzrosły⁵².

Autor badań przeprowadził pod tym względem diagnozę, z której wynika, że transformacja ustrojowa rozpoczęła się od porozumienia między państwem i biurokratyczną administracją partyjną a opozycją, tj. nową elitą Solidarności i post-Solidarności⁵³. Tak zwana opinia publiczna uczestniczyła w tym częściowo i tylko pośrednio. Krótco po tym porozumieniu Polacy odkryli, że transformacja nie doprowadzi do radykalnego zerwania z przeszłością. Trzecia Rzeczpospolita w dużej mierze przejęła porządek prawny poprzedniego ustroju, a wszystko co się wydarzyło, miało charakter głównie symboliczny. Co więcej, dużej części społeczeństwa pogorszyła się jakość życia⁵⁴. Dodatkowo „szybko wzrastające bezrobocie, wycofanie się nowego państwa z funkcji opiekuńczych i zabezpieczeń socjalnych, jakkolwiek by one były rachityczne i niesprawne, powodowało coraz silniejszą i powszechniejszą tęsknotę za niegdysiejszą tak zwaną małą stabilizacją”⁵⁵.

Zdaniem A. Kojdera konwergencję między prestiżem prawa w czasach komunizmu i postkomunizmu można interpretować w kategoriach oczywistego i stabilnego niszczenia normatywności w Polsce w ciągu ostatnich pięćdziesięciu lat⁵⁶. Jak pisze badacz:

⁴⁹ Idem, *Destrukcyjność normatywności: jej współczesne przejawy i skutki społeczne*, [w:] *Śląsk – Polska – Europa. Zmieniające się społeczeństwo w perspektywie lokalnej i globalnej. Księga Ogólnopolskiego Zjazdu Socjologicznego*, red. A. Sułek, M.S. Szczepański, Katowice 1998, s. 368. Na temat badań dotyczących społecznego stosunku do władzy, przeprowadzonych w latach 1992–1993 na 1000-osobowej próbie reprezentatywnej mieszkańców województwa poznańskiego i zielonogórskiego, zob. M. Ziółkowski, *Wstęp*, [w:] *Jednostka wobec władzy...*, s. 9, 55.

⁵⁰ Zob. J. Kurczewski, *Prawem i lewem...*, s. 55–65.

⁵¹ *Ibidem*, s. 57–58.

⁵² A. Kojder, *The Prestige of Law...*, s. 362.

⁵³ Zob. idem, *Nowa polska elita polityczna: niezamierzony rezultat Okrągłego Stołu?*, [w:] *Rok 1989. Nowa Polska, odmieniona Europa*, red. A. Kojder, Warszawa 1999, s. 137–156.

⁵⁴ Zob. *Życie w Polsce wczoraj, dziś i jutro*, oprac. K. Pankowski, „Komunikat z badań CBOS” 1995, nr BS/96/81/95, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/1995/K_081_95.PDF [dostęp: 6.12.2020]. Należy zaznaczyć, że w kolejnych latach wyniki badań wskazywały na wzrost pozytywnej oceny sytuacji po transformacji ustrojowej. Zob. np. *Czy warto było zmieniać ustrój? Społeczna ocena przemian po 1989 roku*, oprac. B. Badora, „Komunikat z badań CBOS” 2013, nr BS/73, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_073_13.PDF [dostęp: 6.12.2019]; *Czy warto było zmieniać ustrój? Ocena zmian ustrojowych po 25 latach*, oprac. B. Badora, „Komunikat z badań CBOS” 2014, nr 67, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2014/K_067_14.PDF [dostęp: 6.12.2019].

⁵⁵ A. Kojder, *Godność i siła...*, s. 303.

⁵⁶ Idem, *The Prestige of Law...*, s. 363.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

[...] cena, jaką nadal prawo płaci za narzucenie mu w niedawnej przeszłości funkcji represyjnych i kontrolnych za to, że stanowiło główny instrument organizujący „państwo totalne”, jest bardzo wysoka. Ceną tą jest niski prestiż prawa w społeczeństwie i wśród kontrolerów prawa. Nawet ludzie, którzy akceptują istniejące prawo, czynią to często z pobudek instrumentalnych, nie zaś dlatego, że uznają je za wartość samoistną, za imperatyw kategoryczny, od którego nie są dopuszczalne żadne odstępstwa⁵⁷.

Powstaje przy tym pytanie, dlaczego znaczny wzrost praw obywatelskich i wolności nie doprowadził do bardziej pozytywnej oceny obowiązującego prawa, prawa gwarantującego te prawa i wolność, lecz wręcz przeciwnie⁵⁸.

Kończąc rozważania na temat przyczyn braku zmiany poziomu prestiżu prawa po transformacji ustrojowej, należy zgodzić się z Adamem Czarnotą i Martinem Krygierem, iż pewne elementy postkomunizmu, kiedy tracą swoje znaczenie, powoli „wyparują”.

Ich przetrwanie w morzu zmian instytucjonalno-prawnych jest niemożliwe. Jednak niektóre składniki postkomunizmu są bardzo głęboko zakorzenione i pomimo zmian dają sobie radę w nowym otoczeniu. Cokolwiek można o tym myśleć, to raczej nie można wątpić, iż ślady postkomunizmu, komunizmu i innych systemów przeszłości będą obecne. Nie będą one jednak determinować tego, co dzieje się w teraźniejszości⁵⁹.

Zaufanie do systemu prawnego, czy też jego brak, z pewnością wiąże się dziś z odmiennymi treściami niż w XX w.⁶⁰

SYTUACJA PRESTIŻU PRAWA W CZASACH OBECNYCH

W 2016 r. ponownie zostały powtórzone przez Andrzeja Kojdera i Zbigniewa Cywińskiego badania zaprojektowane przez Adama Podgóreckiego, z których wynika, że sytuacja prestiżu prawa w obecnych latach nie zmieniła się w bardzo znaczący sposób, aczkolwiek można zauważyć minimalną poprawę. Zgodnie z wynikami owych badań na kluczowe pytanie na temat praktycznego przestrzegania prawa 53,5% respondentów opowiedziało się za jego przestrzeganiem, nawet jeśli jest ono uważane za niesłuszne (w 1964 r. – 44,8%, w 1995 r. – 48,7%), 22,4% opowiedziało się za jego stosowaniem tylko na pozór, a praktycznie za omijaniem przepisów prawa uważanych za niesłuszne (w 1964 r. – 22,6%, w 1995 r. – 22%), 11% opowiedziało się za niestosowaniem przepisów, które uważa się za niesłuszne (w 1964 r. – 17,7%, 1995 r. – 20%)⁶¹.

⁵⁷ Idem, *Destrukcyjność normatywności...*, s. 368. Zob. także: idem, *Prawo w opinii Polaków w pierwszej dekadzie III RP*, „Prace Instytutu Stosowanych Nauk Społecznych UW” 1999, nr 2.

⁵⁸ Idem, *The Prestige of Law...*, s. 364.

⁵⁹ A. Czarnota, M. Krygier, *Po postkomunizmie – następny etap? Rozważania nad rolą i miejscem prawa*, „Studia Socjologiczne” 2007, nr 2, s. 190.

⁶⁰ G. Woroniecka, *Zaufanie do prawa w świetle popularnych dowcipów o prawnikach*, [w:] *O społeczeństwie, prawie i obyczajach. Księga pamiątkowa ofiarowana profesorowi Jackowi Kurczewskiemu*, Warszawa 2013, s. 103.

⁶¹ Referat pt. „»Prestiż prawa« po pół wieku”, wygłoszony przez Z. Cywińskiego na XXXVI Dniach Praw Człowieka pn. „Socjologia praw człowieka *in statu nascendi*. Wokół koncepcji Hanny Waśkiewicz i Adama Podgóreckiego”, Lublin 2018. Warto wspomnieć, że w latach 2014 i 2016 J. Kurczewski wraz z CBOS-em przeprowadził badania, zamieszczając w kwestionariuszu wspomniane pytanie o przestrzeganie prawa (nie powtarzano innych pytań sformułowanych w badaniach A. Podgóreckiego). Według otrzymanych wyników prestiż prawa był na poziomie prestiżu z badań przeprowadzonych przez A. Podgóreckiego.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Wciąż niezadowolający poziom prestiżu prawa autorzy badań upatrują głównie w działalności mediów i twierdzą, że za wolność mediów w Polsce zapłaciliśmy spadkiem zaufania do prawa i spadkiem jego prestiżu⁶². Co istotne, badania wskazują, że większość informacji, jakie ludzie posiadają o prawie, pochodzi z mediów. Poziom ten nie zmienił się mimo optymistycznych przewidywań co do jego zwiększenia w związku z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej⁶³.

Niski prestiż prawa można powiązać również z niskim społecznym zaufaniem do instytucji wymiaru sprawiedliwości, przejawiającym się w szczególności w powszechnie krytycznych opiniach obywateli wobec zachowań sędziów na sali sądowej⁶⁴. Niski poziom zaufania obywateli do wymiaru sprawiedliwości zaczął być dostrzegalny pod koniec lat 90. XX w., i przerodził się we względnie stałą tendencję⁶⁵. Zauważyć trzeba, że taka sytuacja miała miejsce nie tylko w Polsce, ale też w całej Europie Wschodniej⁶⁶.

Rozpowszechniony w polskim społeczeństwie krytycyzm co do jakości prawa i sprawności wymiaru sprawiedliwości nie był i nie jest jedynym schorzeniem polskiej Temidy. Inne często wskazywane jej mankamenty to m.in. wprowadzanie przepisów niezgodnych z konstytucją i umowami międzynarodowymi, wysokie koszty postępowania sądowego i czas jego trwania, trudności w efektywnym wykonaniu kary pozbawienia wolności spowodowane przepełnieniem więzień itp.⁶⁷

Trochę optymizmu w odniesieniu do stanu prestiżu prawa można wynieść z porównania badań przeprowadzonych przez CBOS w 2012 r. pn. „O przestrzeganiu prawa i funkcjonowaniu wymiaru sprawiedliwości” oraz w 2017 r. pn. „Społeczne oceny wymiaru sprawiedliwości”. W 2012 r. 51% respondentów zapytanych o przestrzeganie prawa przez Polaków odpowiedziało, że większość zwykłych ludzi w Polsce nie przestrzega prawa, 44% stwierdziło, że Polacy zazwyczaj przestrzegają prawa, a 5% nie miało w tej sprawie wyrobionej opinii. Główny powód nieprzestrzegania prawa badani widzieli w fakcie, iż nie jest ono skutecznie egzekwowane. Aż 50% respondentów stwierdziło, że należy podjąć działania w kierunku respektowania istniejącego prawa. Zdaniem 40% powinniśmy mieć lepsze prawo. Tylko 7% uznało, że istotne jest zarówno egzekwowanie już obowiązującego prawa, jak i jego zmiana. Natomiast 3% ankietowanych trudno było odpowiedzieć na tak zadane pytanie⁶⁸.

Rozkład wyników badań przeprowadzonych w 2017 r. wygląda już nieco inaczej: 39% respondentów zapytanych o przestrzeganie prawa przez Polaków odpowiedziało, że

⁶² *Ibidem*.

⁶³ Zob. A. Kojder, *Oczekiwania wobec prawa i poczucie prawne społeczeństwa polskiego w przeddzień członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, [w:] *Społeczny bilans korzyści i kosztów członkostwa Polski w Unii Europejskiej. Badania i ekspertyzy*, red. E. Skotnicka-Illasiewicz, Warszawa 2003.

⁶⁴ Warto też zaznaczyć, że na ogólnym poziomie sama społeczna rola sędziego tradycyjnie postrzegana jest jednak jako bardzo ważna i prestiżowa. Zob. m.in. M. Kępa, S. Pilipiec, *Preferencje zawodowe studentów prawa. Raport z badania*, Lublin 2018, s. 96.

⁶⁵ K. Daniel, *Kryzys społecznego zaufania do sądów*, „Studia Socjologiczne” 2007, nr 2, s. 69. Zob. także: *O przestrzeganiu prawa i funkcjonowaniu wymiaru sprawiedliwości*, oprac. R. Boguszewski, „Komunikat z badań CBOS” 2013, nr BS/5, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_005_13.PDF [dostęp: 6.12.2019]; *Prawie połowa Polaków krytycznie ocenia działalność sądów i prokuratury*, <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/1020051,cbos-prawie-polowa-polakow-krytykuje-dzialalnosc-sadow-i-prokuratury.html> [dostęp: 8.12.2020].

⁶⁶ G. Skąpska, *Prawo w społeczeństwie w obliczu kryzysu*, „Studia Socjologiczne” 2007, nr 2, s. 9.

⁶⁷ A. Kojder, *Oczekiwania wobec prawa...*

⁶⁸ Zob. *O przestrzeganiu prawa i funkcjonowaniu...*

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

większość zwykłych ludzi w Polsce nie przestrzega prawa; 55% – Polacy zazwyczaj przestrzegają prawa; 6% nie miało w tej sprawie wyrobionej opinii. Od grudnia 2012 r. proporcje odpowiedzi na to pytanie się odwróciły, co oznacza 11-punktowy wzrost przeświadczenia o praworządności polskiego społeczeństwa⁶⁹. Optymistyczne wnioski można pośrednio wyciągnąć również ze stale podnoszącego się poziomu poczucia bezpieczeństwa polskiego społeczeństwa⁷⁰.

PODSUMOWANIE

Przeprowadzona w niniejszym artykule analiza badań empirycznych pokazuje, że niestety zmiany zachodzące w Polsce przez ostatnie ponad pół wieku, takie jak zmiana ustroju, zwiększenie praw i swobód obywatelskich, wstąpienie do organizacji międzynarodowych, większa dostępność informacji o prawie itp., nie wpłynęły znacząco na poziom prestiżu prawa w społeczeństwie. Przyczyny takiego stanu rzeczy powinny być wzięte pod uwagę przy dokonywaniu analizy wyników analogicznych badań, które niewątpliwie będą prowadzone w przyszłości.

Znaczenie wiedzy na temat społecznego działania prawa, w tym na temat stanu jego prestiżu, jest bardzo istotne zwłaszcza z perspektywy faktu, że to zwykli obywatele są końcowymi adresatami norm prawnych i to ich postawy decydują o osiągnięciu przez regulacje prawne jakiegokolwiek poziomu skuteczności⁷¹. Krytyczna ocena prawa i jej przyczyny powinny być stale poddawane badaniom, ponieważ głos opinii publicznej w otwartym, demokratycznym społeczeństwie jest na ogół trafną diagnozą głównych niesprawności i zagrożeń w podstawowych kwestiach życia społecznego.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA

- Borucka-Arctowa M., *O społecznym działaniu prawa*, Warszawa 1967.
Borucka-Arctowa M., *Świadomość prawna a planowe zmiany społeczne*, Wrocław 1981.
Czarnota A., Krygier M., *Po postkomunizmie – następny etap? Rozważania nad rolą i miejscem prawa*, „Studia Socjologiczne” 2007, nr 2.
Daniel K., *Kryzys społecznego zaufania do sądów*, „Studia Socjologiczne” 2007, nr 2.
Jabłoński P., *Dwa sposoby respektowania prawa. Rzecz o możliwości aplikacji perspektywy frommowskiej do badań filozoficzno-prawnych*, „Przegląd Prawa i Administracji” 2014, vol. 96.
Jarosz M., *Polska. Ale jaka?*, Warszawa 2005.
Kępa M., Pilipiec S., *Preferencje zawodowe studentów prawa. Raport z badania*, Lublin 2018.

⁶⁹ *Spoleczne oceny wymiaru sprawiedliwości*, oprac. R. Boguszewski, „Komunikat z badań CBOS” 2017, nr 31, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_031_17.PDF [dostęp: 9.12.2019].

⁷⁰ Zob. *Poczucie bezpieczeństwa i zagrożenia przestępczością*, oprac. M. Bożewicz, „Komunikat z badań CBOS” 2018, nr 61, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_061_18.PDF [dostęp: 10.12.2019]; *Opinie Polaków o bezpieczeństwie w kraju i okolicy*, oprac. M. Bożewicz, „Komunikat z badań CBOS” 2019, nr 72, https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_072_19.PDF [dostęp: 10.12.2019].

⁷¹ M. Pękala, R. Zyzik, *Spoleczny obraz prawa – opis obszaru badań i wyniki pilotażu*, „Zeszyty Prawnicze” 2018, vol. 18(4), s. 18.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

- Kojder A., *Destrukcyjność normatywności: jej współczesne przejawy i skutki społeczne*, [w:] *Śląsk – Polska – Europa. Zmieniające się społeczeństwo w perspektywie lokalnej i globalnej. Księga Ogólnopolskiego Zjazdu Socjologicznego*, red. A. Sułek, M.S. Szczepański, Katowice 1998.
- Kojder A., *Godność i siła prawa*, Warszawa 2001.
- Kojder A., *Nowa polska elita polityczna: niezamierzony rezultat Okrągłego Stołu?*, [w:] *Rok 1989. Nowa Polska, odmieniona Europa*, red. A. Kojder, Warszawa 1999.
- Kojder A., *Oczekiwania wobec prawa i poczucie prawne społeczeństwa polskiego w przeddzień członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, [w:] *Spoleczny bilans korzyści i kosztów członkostwa Polski w Unii Europejskiej. Badania i ekspertyzy*, red. E. Skotnicka-Illasiewicz, Warszawa 2003.
- Kojder A., *Polacy o swoim prawie*, [w:] *Spoleczne wizerunki prawa. Z badań: Jakiego prawa Polacy potrzebują?*, red. A. Turska, E. Łojko, Z. Cywiński, A. Kojder, Warszawa 1999.
- Kojder A., *Prawo w opinii Polaków w pierwszej dekadzie III RP*, „Prace Instytutu Stosowanych Nauk Społecznych UW” 1999, nr 2.
- Kojder A., *The Prestige of Law. Thirty Years After*, “Polish Sociological Review” 1996, no. 116.
- Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1994.
- Kurczewski J., *Demokracja pod rządami prawa*, „Rocznik Nauk Socjologicznych” 1994–1995, z. 1.
- Kurczewski J., *Organised Injustice*, [w:] *Resurrection of Rights in Poland*, Oxford 1993.
- Kurczewski J., *Prawem i lewem. Kultura prawna społeczeństwa polskiego po komunizmie*, „Studia Socjologiczne” 2007, nr 2.
- Kurczewski J., *Słowo wstępne*, [w:] *Polskie spory i sądy*, red. J. Kurczewski, M. Fuszara, Warszawa 2004.
- Kurczewski J., *Spory i sądy 25 lat później*, [w:] *Polskie spory i sądy*, red. J. Kurczewski, M. Fuszara, Warszawa 2004.
- Kurczewski J., Jakubowska-Branicka I., *Biznes i klasy średnie. Studia nad etosem*, Warszawa 1994.
- Kustra E., *Przemiany prawa polskiego (1989–1999)*, Toruń 2001.
- Kwaśniewski J., *Prestiż prawa*, [w:] *Socjologia prawa. Główne problemy i postacie*, red. A. Kojder, Z. Cywiński, Warszawa 2014.
- Kwaśniewski J., *Rygoryzm moralny i rygoryzm prawny*, [w:] *Socjologia prawa. Główne problemy i postacie*, red. A. Kojder, Z. Cywiński, Warszawa 2014.
- Łojko E., Turska A., *Kryzys prawa i spadek jego prestiżu*, [w:] *Kultura prawna i dysfunkcjonalności prawa*, red. J. Jabłońska-Bonca, B. Banaszekiewicz, t. 1, Warszawa 1988.
- Pękała M., Zyzik R., *Spoleczny obraz prawa – opis obszaru badań i wyniki pilotażu*, „Zeszyty Prawnicze” 2018, vol. 18(4), DOI: <https://doi.org/10.21697/zp.2018.18.4.02>.
- Pieniążek A., Stefaniuk M., *Socjologia prawa. Zarys wykładu*, Warszawa 2014.
- Pilipiec S., *Autorytet prawa obowiązującego*, [w:] *System prawny a porządek prawny*, red. O. Bogucki, S. Czepiła, Szczecin 2008.
- Pilipiec S., Szreniawski P., *Z problematyki socjologicznej prawa i administracji*, Lublin 2016.
- Podgórecki A., *Patologia życia społecznego*, Warszawa 1969.
- Podgórecki A., *Porównawcze badania nad postawami w stosunku do rozmaitych systemów prawnych*, „Państwo i Prawo” 1969, z. 10.
- Podgórecki A., *Prestiż prawa*, Warszawa 1970.
- Podgórecki A., *Rygoryzm prawny społeczeństwa*, „Studia Socjologiczne” 1966, nr 2.
- Podgórecki A., *Socjologia prawa*, Warszawa 1962.
- Podgórecki A., *Zarys socjologii prawa*, Warszawa 1971.
- Podgórecki A., *Zjawiska prawne w opinii publicznej. Studia socjologiczno-prawne*, Warszawa 1964.
- Skąpska G., *Prawo w społeczeństwie w obliczu kryzysu*, „Studia Socjologiczne” 2007, nr 2.
- Skąpska G., *Źródła kultury antylegalizmu*, [w:] *Teoria prawa. Filozofia prawa. Współczesne prawo i prawnoznawstwo*, Toruń 1998.
- Skorowski H., *Polskie przemiany w perspektywie politologiczno-socjologicznej*, „Mazowsze Studia Regionalne” 2014, nr 14.
- Turska A., *Wstęp*, [w:] *Spoleczne wizerunki prawa. Z badań: Jakiego prawa Polacy potrzebują?*, red. A. Turska, E. Łojko, Z. Cywiński, A. Kojder, Warszawa 1999.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Woroniecka G., *Zaufanie do prawa w świetle popularnych dowcipów o prawnikach*, [w:] *O społeczeństwie, prawie i obyczajach. Księga pamiątkowa ofiarowana profesorowi Jackowi Kurczewskiemu*, Warszawa 2013.

Ziółkowski M., *Jednostka wobec władzy. Uwarunkowania społecznego stosunku do władzy w „realnym socjalizmie” i w okresie transformacji*, [w:] *Jednostka wobec władzy*, red. M. Ziółkowski, B. Pawłowska, R. Drozdowski, Poznań 1994.

Ziółkowski M., *Wstęp*, [w:] *Jednostka wobec władzy*, red. M. Ziółkowski, B. Pawłowska, R. Drozdowski, Poznań 1994.

NETOGRAFIA

Czy warto było zmieniać ustrój? Ocena zmian ustrojowych po 25 latach, oprac. B. Badora, „Komunikat z badań CBOS” 2014, nr 67, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2014/K_067_14.PDF [dostęp: 6.12.2019].

Czy warto było zmieniać ustrój? Społeczna ocena przemian po 1989 roku, oprac. B. Badora, „Komunikat z badań CBOS” 2013, nr BS/73, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_073_13.PDF [dostęp: 6.12.2019].

Górecki J., Podgórecki A., *Rozwody w opinii publicznej (opracowanie opisowe)*, http://tnsglobal.pl/archiv_files/9_014.pdf, http://tnsglobal.pl/archiv_files/9_013.pdf, http://tnsglobal.pl/archiv_files/9_051.pdf [dostęp: 1.12.2020].

Kurczewski J., *Prestiż prawa i sprawiedliwości*, „Rzeczpospolita”, 14.02.2016, www.rp.pl/Publicystyka/302079953-Jacek-Kurczewski-Prestiz-prawa-i-sprawiedliwosci.html [dostęp: 30.11.2019].

O przestrzeganiu prawa i funkcjonowaniu wymiaru sprawiedliwości, oprac. R. Boguszewski, „Komunikat z badań CBOS” 2013, nr BS/5, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_005_13.PDF [dostęp: 6.12.2019].

Opinie Polaków o bezpieczeństwie w kraju i okolicy, oprac. M. Bożewicz, „Komunikat z badań CBOS” 2019, nr 72, https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_072_19.PDF [dostęp: 10.12.2019].

Osiecka J., *Opinie o przestrzeganiu prawa w życiu publicznym (w świetle badań sondażowych)*, Raport nr 75, Kancelaria Sejmu, Biuro Studiów i Ekspertyz, Wydział Analiz Ekonomicznych i Społecznych 1995, http://biurose.sejm.gov.pl/teksty_pdf_95/r-75.pdf [dostęp: 1.12.2019].

Poczucie bezpieczeństwa i zagrożenia przestępczością, oprac. M. Bożewicz, „Komunikat z badań CBOS” 2018, nr 61, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_061_18.PDF [dostęp: 10.12.2019].

Prawie połowa Polaków krytycznie ocenia działalność sądów i prokuratury, <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/1020051,cbos-prawie-polowa-polakow-krytykuje-dzialalnosc-sadow-i-prokuratury.html> [dostęp: 8.12.2020].

Społeczne oceny wymiaru sprawiedliwości, oprac. R. Boguszewski, „Komunikat z badań CBOS” 2017, nr 31, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_031_17.PDF [dostęp: 9.12.2019].

Życie w Polsce wczoraj, dziś i jutro, oprac. K. Pankowski, „Komunikat z badań CBOS” 1995, nr BS/96/81/95, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/1995/K_081_95.PDF [dostęp: 6.12.2020].